

Franko Ćorić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Prethodno priopćenje / *Preliminary communication*

UDK / UDC: 7.025.3/.4(436-89:497.5)

18. 6. 2014.

Razvojne faze i intervencijske koncepcije carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva na primjerima iz hrvatskih krajeva

Ključne riječi: Središnje povjerenstvo, Hrvatska i Slavonija, Istra, Dalmacija, teorije i metodologije zaštite kulturne baštine
Keywords: Central Commission, Croatia and Slavonia, Istria, Dalmatia, theories and methodologies of cultural heritage protection

Carsko kraljevsko Središnje povjerenstvo bilo je preteča današnjega austrijskog Saveznog zavoda za spomenike (Bundesdenkmalamt) u vrijeme kada su hrvatski krajevi bili dijelom Austro-Ugarske Monarhije. Šezdeset i osam godina djelovanja povjerenstva obilježile su mijene poimanja umjetnosti, teorije i metodologije zaštite kulturne baštine te raslojavanje povijesnih disciplina i formiranje njihovih metodologija. Na pojedinačnim se kulturnim dobrima iz hrvatskih zemalja mogu pratiti mijene konzervatorskih doktrina i metodologije Središnjeg povjerenstva. Ona su stoga vrlo rano bila uključena u europski kult spomenika.

Uvod

Carsko kraljevsko Središnje povjerenstvo bilo je preteča današnjega austrijskog Saveznog zavoda za spomenike (*Bundesdenkmalamt*) u vrijeme kada su hrvatski krajevi bili dijelom Austro-Ugarske Monarhije.¹ Uvodno je potrebno napomenuti administrativno-teritorijalne osobitosti hrvatskih zemalja. Vojna krajina bila je direktno podređena vladaru da bi se postupno do kraja 19. stoljeća reintegrirala u Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Austrijsko primorje (njem. *Küstenland*, tal. *Litorale*) obuhvaćalo je Kvarner, Istru te gradove Trst, Gradišku, Goriziju i Tolmin s pripadajućim širim područjima, dakle teritorij koji je danas podijeljen između Italije, Slovenije i Hrvatske. Najsjeverniji otok u krunskoj zemlji Dalmaciji bio je otok Prvić sjeverno od Raba, a obuhvaćala je čitavu istočnojadransku obalnu liniju do Budve u današnjoj Crnoj Gori.

Središnje povjerenstvo imalo je sustavan razvojni put: od odjela pod Ministarstvom trgovine, obrta i javnih radova

prilikom osnivanja do prelaska pod okrilje Ministarstva bogoštovlja i nastave 1859. u kojem je od 1873. postalo samostalno tijelo s podjelom na tri odjeljenja, do komplicirane organizacije s tri entiteta (Državna služba, Institut za povijest umjetnosti, Spomeničko vijeće) reorganizacijom 1911. godine.²

Povjerenstvo je tri puta mijenjalo i svoj naziv i strukturu pri čemu je sintagma *Središnje povjerenstvo* bila konstanta: od 1850. do 1873. godine nazivalo se C. kr. Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje spomenika graditeljstva (*K. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*), od 1873. do 1911. C. kr. Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje umjetničkih i historijskih spomenika (*K. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*), nakon pravopisne reforme K. k. *Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*), a od 1911. C. kr. Središnje povjerenstvo za zaštitu (doslovno za njegu) spomenika (*K. k. Zentralkommission für Denk-*

malpflege).³ U tekstu će se stoga za tu instituciju koja se razvijala i mijenjala nazive koristiti skraćeni naziv Središnje povjerenstvo ili Povjerenstvo. Pod ingerenciju Središnjeg povjerenstva potpadale su do Austro-ugarske nagodbe sve pokrajine i krunske zemlje Austrijske Carevine, a od nagodbe samo austrijski dio.

Periodizacija administrativne povijesti i intervencijskih koncepcija Središnjeg povjerenstva

Temeljitim uvidom u povijest Središnjeg povjerenstva nudile su se razne mogućnosti periodizacije. Kameni međaši bili su osnivanje 1850. i početak djelovanja 1853. godine te raspad Monarhije 1918.⁴ U tom vremenskom okviru početak novih razdoblja bile su statutarne i organizacijske promjene 1873. i 1911. godine, kao i početak djelovanja Aloisa Riegla unutar Središnjeg povjerenstva 1903. godine.⁵ Administrativnu povijest Povjerenstva može se stoga periodizirati na sljedeći način: prvo razdoblje od osnivanja 1850. do statuta iz 1873. godine, drugo razdoblje od 1873. do imenovanja Aloisa Riegla članom Povjerenstva 1903. godine, treće razdoblje od 1903. godine do statuta iz 1911. godine te četvrto razdoblje do raspada Monarhije 1918. godine.

S obzirom na način interveniranja u povijesne i umjetničke spomenike djelovanje povjerenstva bi se također moglo podijeliti na razdoblja. U prvom razdoblju od 1853. do 1863. godine su se zbog nedostatka financija i iskustva intervencije ograničile na preventivnu zaštitu, konzerviranje, konsolidiranje te samo iznimno na restauriranje.⁶

U drugom razdoblju, od 1863., godine imenovanja Friedricha von Schmidta graditeljem bečke katedrale, do 1892., godine dopune statuta uvođenjem počasnih članova godinu dana nakon Schmidtove smrti, interveniralo se isključivo u skladu s načelima historicističke materijalističke teorije umjetnosti, tj. načelima stilskog restauriranja.⁷

U trećem razdoblju od 1892. do sastavljanja novih naputaka za konzervatore i dopisnike 1907. godine još uvijek su trajala ali su se i promjenom teorijske paradigme preispitala historicistička načela.⁸ Razdoblje je to u kojem je zbog raslojavanja povijesnih disciplina i razvoja njihovih metodologija došlo do početka brige o autentičnosti koju je pratila i intervencijska skrupuloznost.

U četvrtom razdoblju, od 1907. do 1918. godine, primjenjivao se konzervatorski koncept ujedinjen sa zaštitom zavičaja (*Heimatschutz*), pri čemu je presudnu ulogu imao niz konferencija *Tage der Denkmalpflege* na kojima je Središnje povjerenstvo već od 1901. godine redovito imalo svoga predstavnika.⁹ Načelno se željelo očuvati starosnu vrijednost kako ju je definirao Riegl i zatečeno stanje, ali se

i metodološki eksperimentiralo. Inzistiralo se na očuvanju ambijenata te zaštitu vizura i veduta naselja.

Razdoblja navedena u daljnjem tekstu odnose se na prvu, administrativnu periodizaciju.

Karakteristike prvog razdoblja na primjerima iz hrvatskih krajeva

U prvom je razdoblju prvi predsjednik Carl Czoernig von Czernhausen stvorio ustroj službe i svojom učenjačkom prirodom podupirao istraživačku klimu u Povjerenstvu, a članovi kao što su Rudolf Eitelberger von Edelberg i Gustav Heider potaknuli su promatranje, otkrivanje, inventariziranje, opisivanje, crtanje, proučavanje i objašnjavanje kulturne baštine te intenzivnu izdavačku djelatnost.¹⁰

Obrazovanje i naprednije pokrajine s jakim građanskim slojem imale su i više konzervatora i dopisnika. Početno je u našim zemljama bio imenovan po jedan konzervator za čitavu krunsku zemlju: u Hrvatskoj i Slavoniji Ivan Kukuljević Sakcinski, u Dalmaciji Vicko Andrić, u Austrijskom primorju Pietro Kandler.¹¹ Takva pokrivenost vrlo se brzo pokazala nedostatnom, pa je popis uskoro bio dopunjen novim konzervatorima i dopisnicima o čijem konkretnom djelovanju u prvom razdoblju za sada vrlo malo znamo.¹²

Središnje povjerenstvo je svojim konzervatorima i dopisnicima bilo uputilo obrazac za inventariziranje povijesnih i umjetničkih spomenika na njihovu području.¹³ Popunjeni obrasci su shodno obrazovanju popunitelja nudili vrijedne informacije.

Radi stjecanja uvida u bogatstvo spomenika na području Monarhije, Povjerenstvo je poticalo i istraživačka putovanja svojih članova i konzervatora. Svojevrsna preteča umjetničke topografije i antologijski pregled srednjovjekovne baštine bila su dva sveska djela G. Heidera i R. Eitelbergera *Srednjovjekovni spomenici Austrijske Carevine*, gdje je u prvi svezak iz 1858. bio uključen i Eitelbergerov opis porečke katedrale (sl. 1).¹⁴

Od konzervatora iz naših krajeva najprisutniji je bio Ivan Kukuljević Sakcinski u *Mittheilungenu* te je objavio niz putopisa u kojima je opisivao umjetničku baštinu područja za koje je bio nadležan.¹⁵ U suradnji s Karlom Weißom 1859. godine objavio je opširan opis zagrebačke katedrale.¹⁶ Weißov je tekst nastao na osnovi rukopisnog prijevoda na njemački Kukuljevićeva teksta objavljenog 1856. u Zagrebu na hrvatskom, a njegov su doprinos bili povijesnoumjetnički opis i analiza.¹⁷

Rezultat putovanja Rudolfa Eitelbergera i Winfrieda Zimmermanna u Dalmaciju u kolovozu i rujnu 1859. bio je prvi sustavniji povijesnoumjetnički prikaz dalmatinskih srednjovjekovnih spomenika, djelo *Srednjovjekovni umjet-*

1. Gustav Heider, Rudolf Eitelberger, *Mittelalterliche Kunstdenkmale des österreichischen Kaiserstaates*, Stuttgart, 1858., tabla XIII, Parenzo / Gustav Heider, Rudolf Eitelberger, *Mittelalterliche Kunstdenkmale des österreichischen Kaiserstaates*, Stuttgart, 1858, Plate XIII, Parenzo

*nički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Trogiru, Splitu i Dubrovniku.*¹⁸

Ograničenost intervencija u prvom razdoblju na preventivnu zaštitu, konsolidiranje i konzerviranje može se ilustrirati radovima na zamjeni olovnog pokrova Augustova hrama u Puli 1853., popravkom krova i sprečavanju daljnjeg propadanja crkve sv. Ane u Donjoj Vrijeski 1861. te nužnim popravcima u porečkoj i splitskoj katedrali, no u pojedinim su slučajevima intervencije bile i znatnije.¹⁹ Tako je crkva sv. Marije u Glogovnici od 1858. do 1860. godine regotizirana prema projektu namjesničkog inženjera Lovrenčića, dok je prema Schmidtovoj zamisli primorski namjesnički inženjer N. Righetti u razdoblju od 1863. do 1865. godine reintegrirao atrij Eufrazijane vrativši dva stupa ispod pjevališta u atrij, dodavanjem dvaju novih u istarskom kamenu, te rekonstrukcijom krovništva dviju strana atrija.²⁰

Najdalekosežniji projekt bio je onaj dalmatinskoga namjesničkog inženjera Sigmunda Ransberga koji je do 1854. godine izradio projekt statičkog saniranja i restauriranja šibenske katedrale u kojem je predviđao demontažu i zamjenu ploča svodne konstrukcije glavnog broda i arhitektonske plastike velikih partija katedrale (sl. 2).²¹

2. Pročelje šibenske katedrale, Knjižnica ALU, Zagreb, Album Josefa Wlha, između 1894. i 1902., inv. br. 2039 (fotografiju snimio: M. Grbić) / *Façade of Šibenik Cathedral*, Library of the Academy of Fine Arts, Zagreb, *Album of Josef Wlha*, between 1894 and 1902, inv. n. 2039 (scan: M. Grbić)

Karakteristike drugog razdoblja na primjerima iz hrvatskih krajeva

U drugom je razdoblju pod predsjedništvom Josefa Alexandra von Helferta proširena mreža konzervatora i dopisnika.²² Zanimljivo je napomenuti da je osnivanje stručnih društava u našim krajevima bilo povezano uz mrežu organa Središnjeg povjerenstva. Osim 1850. godine u Zagrebu osnovanog Društva za povijest i starine Jugoslavenah koje je jedino bilo osnovano prije početka djelovanja Povjerenstva a kojemu je na čelu bio kasniji konzervator grof Ivan Kukuljević Sakcinski, osnivanje svih preostalih triju stručnih društava u hrvatskim krajevima bilo je povezano uz osobe uključene u mrežu konzervatora i dopisnika: porečko *Società istriana di Archeologia e Storia patria* osnovao je 1884. dopisnik Andrea Amoroso, kninsko *Hrvatsko starinsko društvo* 1887. dopisnik fra Lujo Marun, a splitsko Društvo *Bihac* 1894. konzervator don Frane Bulić.

Predsjednik Helfert se u nekoliko navrata bezuspješno zalagao za donošenje zakona o zaštiti spomenika, između ostaloga i za zakon o zaštiti Dioklecijanove palače.²³

Eduard von Sacken i ostali članovi i organi povjerenstva uložili su velik trud u pripremu i izdavanje umjetničkih topografija Koruške, Salzburga i Donje Austrije.²⁴ U svrhu

3. Današnji pogled na splitsku katedralu (izvor: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 2, Zagreb, 1996., 258) / *Split Cathedral today* (source: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, vol. 2, Zagreb, 1996, 258)

4. Unutrašnjost splitske katedrale, Knjižnica ALU, Zagreb, Album Josefa Wlha, između 1894. i 1902., inv. br. 2919 (fotografiju snimio: M. Grbić) / *Interior of Split Cathedral, Library of the Academy of Fine Arts, Zagreb, Album of Josef Wlha, between 1894 and 1902, inv. n. 2919 (scan: M. Grbić)*

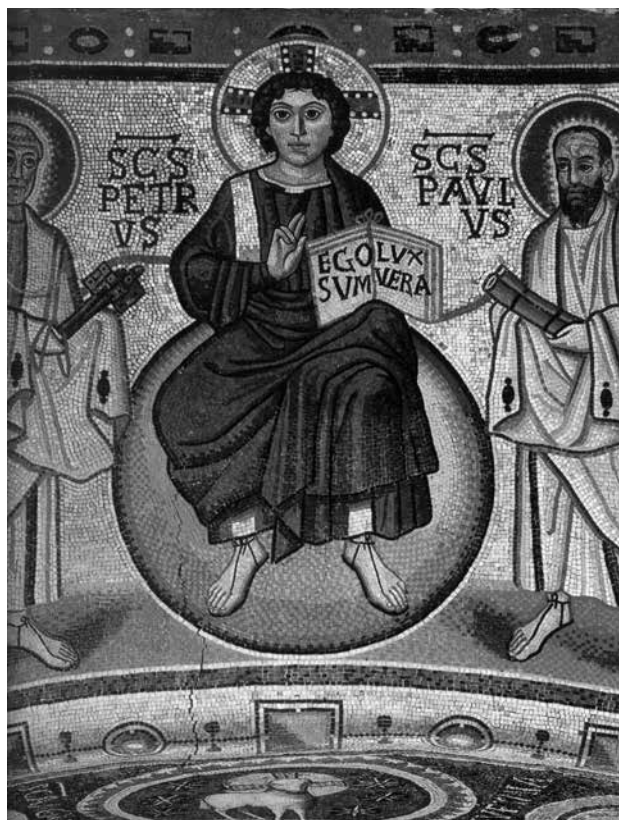
prikupljanja materijala za topografiju i kohezije konzervatora i dopisnika održane su i konzervatorske konferencije u Klagenfurtu 1883., Steyru 1884., Beču 1885. i Krakovu 1888. godine.²⁵ Jedina objavljena umjetnička topografija bila je ona Koruške iz 1889. godine.²⁶

U razdoblju između 1863. i kraja stoljeća gotovo da nije bilo važnijega povijesnog ili umjetničkog objekta u Monarhiji na kojem nisu izvedeni znatniji zahvati. U svakoj pokrajini postojali su objekti od kulturnopolitičkog značenja u koje su se investirala i državna i privatna sredstva Franje Josipa I. s obzirom na to da je smatrao da bi kultura i umjetnost trebale biti integrativne sile heterogene Monarhije.²⁷ U našim su krajevima po izdvojenim sredstvima to bile porečka i splitska katedrala (sl. 1 i 3).²⁸

Ovo razdoblje karakterizira intenzivan istraživački i praktični rad na spomenicima. Mnogi su arhitekti i službenici pokrajinskih građevnih službi kao i lokalni konzervatori i članovi Središnjeg povjerenstva intenzivno bili uključeni u restauriranje povijesnih i umjetničkih spomenika, no glavni su autoriteti, davatelji mišljenja ili sastavljači projekata bili profesori arhitekture na bečkoj Akademiji likovnih umjetnosti Friedrich von Schmidt i Heinrich von Ferstel. Na metodologiju restauriranja utjecali su metodologija izgradnje katedrale u Kölnu, Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, Gilbert Scott i Gottfried Semper.²⁹ Ovo je razdoblje najkontroverznije s teorijskih i metodoloških stajališta suvremene

konzervatorsko-restauratorske djelatnosti. Karakterističan je za ovo razdoblje bio i napredak na tehničkom području te primjena novih materijala i tehnika. Temeljni prigovor suvremene struke jest da su spomenike u ovom razdoblju obnavljali umjetnici, no takvo je stajalište anakronizam. Restauriranje povijesnih spomenika novina je 19. stoljeća. Odluke o pitanjima zaštite spomenika donosili su umjetnici: arhitekti, kipari i slikari prema svojoj procjeni i semperovskom materijalističkom stajalištu o umjetničkom proizvodu koji je produkt namjene, sirovine i tehnike. Cilj nije bilo očuvanje postojećeg stanja nego moguća obnova, rekonstruiranje *izvornog stanja* (*Wiederherstellung*) ili povratak cjelovitosti objekta ili predmeta. Spomenik nije bio samo starinski predmet nego je imao i praktičnu svrhu ili idealni interes osim očuvanja. Prije kraja ovog razdoblja Alois Riegl je ponudio i novi teorijski koncept zaštite kulturne baštine.³⁰

Kod pažljivijeg promatranja bi se mogli razlučiti *arheološki* i *estetski pristup*. Arheološki je pristup težio ponovnoj uspostavi *izvornog stanja* na osnovi podataka i dokaza na objektu. Vodio je računa o dopunama postojećeg uz izbjegavanje samovolje. Estetski je pristup težio postizanju estetski usklađene cjeline, stilskoj ujednačenosti sa stajališta apstrahiranih karakteristika pojedinih stilova ili osobnoga umjetničkog shvaćanja davatelja mišljenja. Ova se dva pristupa mogu tumačiti i razlikama između zrelog i kasnog historicizma.

5. Fragment mozaika nad trijumfalnim lukom Eufrazijane s vidljivom crvenom razdjelnicom između izvornih i rekonstruiranih dijelova (izvor: Milan Prelog, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb, 1986., 44) / Fragment of the mosaic in the triumphal arch of the Euphrasian Basilica showing the red dividing line between original and reconstructed parts (source: Milan Prelog, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb, 1986, 44)

Pri intervencijama u našim krajevima arheološki se pristup može razabrati kod reintegracije atrija Eufrazijane i kod većine Hauserovih intervencija u Dalmaciji (npr. donjih etaža splitskog zvonika (sl. 3), trogirске lože, zvonika Sv. Marka u Hvaru).³¹ Čisti estetski pristup je Ferstelov prijedlog za rješenje problema vizualnog uklapanja baroknog kora splitske katedrale apliciranjem slijepog periptera ili prijedlozima za uređenje unutrašnjosti Eufrazijane kao i rješenje za posljednja tri kata zvonika splitske katedrale (sl. 3).³² Ovi su se pristupi katkada i sukobljavali, za što je izvrstan primjer matronej zadarske katedrale: zadarski konzervator Giovanni Smirich inzistirao je na projektu zasnovanom na *in situ* tragovima romaničkih stupića, dok je Emil von Förster svoj projekt zasnivao na konstruktivnoj logici romaničkog stila.³³ Pristupi su se i miješali, za što je primjer Hauserova intervencija u unutrašnjosti splitske katedrale (sl. 4).³⁴

Prekretnica prema razlikovanju autentičnih dijelova i dodataka bile su 1890-e godine. Primjeri za to su inzistiranje Fr. Kennera i A. Hausera na konzerviranju i popravljanju pulske Porte gemine, a odbijanje rekonstruiranja ili dotjerivanja 1892. godine kao i umetanje crvene linije razdjelnice

između autentičnih i rekonstruiranih dijelova mozaika nad trijumfalnim lukom u Eufrazijani između 1892. i 1894. godine (sl. 5).³⁵

Karakteristike trećeg razdoblja na primjerima iz hrvatskih krajeva

Od devedesetih godina 19. stoljeća do 1911. godine u Austro-Ugarskoj se događao sukob između historičista i konzervatorskog pokreta, između Eitelbergerova ostvarenog sna o senzibiliziranju širokih masa za umjetnost i novoga kulta starosne vrijednosti i ambijenta koji je promovirao Alois Riegl. Dogodile su se smjena generacija, nadalje promjena paradigme poimanja umjetnosti, konzervatorskih teorija, koncepcija i metoda kao i raslojavanje povijesnih disciplina, što je dovodilo do nesporazuma s bazom Središnjeg povjerenstva.

Mnogi Rieglovo epohalno djelo *Moderni kult spomenika* shvaćaju važnom i sustavnom teorijom vrijednosti baštine, no rijetki znaju da su kontekst nastanka nastojanja oko donošenja zakona o zaštiti spomenika.³⁶ Nastalo je kao analiza vrijednosti baštine sa svrhom lakše zakonske zaštite. U nastavku teorijskog teksta o vrijednostima nalazili su se prijedlog zakona te vizija reorganizacije službe zaštite koju je Max Dvořák od imenovanja nadvojvode Franje Ferdinanda počasnim članom 1906. do reorganizacije 1911. godine postupno provodio.³⁷ Najvažnije nove teme bile su afirmacija starosne vrijednosti, autentičnosti i slojevitosti spomenika, minimalne intervencije te širenje pojma spomenika i zaštite na grupe spomenika, okolinu, ambijent i krajolik.

Max Dvořák je u svrhu inventariziranja baštine 1907. godine pokrenuo novu ediciju umjetničke topografije, a do kraja Monarhije je u parlamentarnoj proceduri bilo nekoliko prijedloga zakona o zaštiti spomenika.³⁸

Za ilustraciju sukobljavanja sa zagovornicima stilske restauriranja mogu poslužiti dva hrvatska primjera. Riegl je 1904. godine izvijestio da je Središnje povjerenstvo vezano uz pitanje ciborija zadarske stolnice dovedeno pred gotov čin jer je barokni završetak prije njegova dolaska već bio uklonjen.³⁹ Tehnički glavni konzervator Središnjeg povjerenstva Julius Deininger i njegov asistent Karl Holey ocijenili su da se neki 1909. godine okončani radovi na hvarskoj gradskoj loži kose s načelima konzerviranja: probijanje novih prozora, rušenje dijela zapadnog zida, zamjena kapitela te rušenje zgrade uz zapadni zid.⁴⁰

No dva su druga splitska spomenika odigrala važnu ulogu u prevazi novih načela zaštite spomenika. Prvi, ključan i u njemačkom govornom području slavan, a kod nas zaboravljen, bio je slučaj očuvanja stare biskupske palače.⁴¹ Riegl je Dvořáka na smrtnoj postelji zamolio da se založi za očuvanje ovog objekta kojeg je smatrao ključnim za prevagu novih načela u Austriji, što je on i učinio u svojstvu člana

6. Kontakt koncepta čuvanja starosne vrijednosti i stilskog restauriranja na Buvininim vratnicama (snimio: F. Ćorić, 16. VI. 2014.) / Point of intersection of the concept of age value preservation and stylistic restoration on the doors of Andrija Buvina (photo: F. Ćorić, 16 June 2014)

Povjerenstva za Dioklecijanovu palaču.⁴² Tek se 1909. godine većina članova toga Povjerenstva izjasnila za očuvanje, a protiv rušenja biskupske palače, tj. za koncept čuvanja slojevitosti i ambijenta, a protiv stvaranja arheološkog areala u splitskoj gradskoj jezgri.

Drugi ključan pothvat bilo je restauriranje Buvininih vratnica 1908. godine.⁴³ Prema Dvořákovim je smjernicama trebalo nelažirano očuvati starosnu vrijednost vratnica tako što bi ih se saniralo, učvrstilo olabavljene dijelove te spriječilo širenje crvotočine. Izričito je branio dopune, pogotovo one umjetničke prirode. Velike, jako oštećene dijelove desne vratnice namjeravao je zamijeniti novim gredama koje je trebalo ostaviti glatkima kako bi gledatelju odmah bilo jasno da je dio vratnica nepovratno izgubljen. Na inzistiranje lokalne sredine Anton Švimberský je na novim gredama izrezbario ornamente analogne motivima s vratnica, pa ih je Dvořák kasnije dao prekriti glatkim daskama. Kompromisno su u pojedine nove grede umetnute stare. Zanimljivo je da su kasnijim konzervatorskim zahvatima uklonjene glatke daske, pa se danas u kontaktu alteriranih, istrošenih ali konsolidiranih i impregniranih greda te onih koje je rekonstruirao Švimberský može sagledavati dva onodobno suprotstavljena teorijska koncepta (sl. 6).

Već od 1907. godine Središnje povjerenstvo se počelo zalagati za očuvanje ambijenata, vizura i slika pojedinih naselja. U taj kontekst spada otklanjanje gradnje monopola duhana na trogirskoj rivi 1908. godine.⁴⁴

Dalmacija je u vladarskim ambicijama nadvojvode Franje Ferdinanda trebala igrati ključnu ulogu u širenju Austro-Ugarske na jugoistok Europe. Bliski odnosi vrha Središnjeg povjerenstva s prijestolonasljednikom iznjedrili su u ovom razdoblju i čitav niz prijedloga unutar *Akcije kulturnog promicanja Dalmacije*.⁴⁵

Karakteristike četvrtog razdoblja na primjerima iz hrvatskih krajeva

U četvrtom su razdoblju protektor nadvojvoda Franjo Ferdinand i Max Dvořák predvodili temeljitu reorganizaciju, profesionalizaciju i decentralizaciju službe.⁴⁶ Poštovanje prema budućem caru na čelu Povjerenstva pridonijelo je funkcioniranju službe zaštite unatoč nedostatku zakona o zaštiti spomenika.

U ovom je razdoblju izraženo znanstveno povijesno-umjetničko proučavanje kulturne baštine. Kao posljedica *Akcije kulturnog promicanja Dalmacije* iz kruga Maxa Dvořáka, Instituta za povijest umjetnosti Središnjeg povjerenstva, baštinom na istočnojadranskoj obali bavilo se nekoliko povjesničara umjetnosti: Oswald Kutschera Woborsky, Hans Folnesics i Dagobert Frey.⁴⁷

Reorganizacija službe dovela je i do odugovlačenja radova. Ipak su brojne bile državne subvencije za konzervatorsko-restauratorske radove, no one bi uslijedile tek nakon što bi općina i pokrajinska vlast osigurale svoj dio sredstava. Pojačana je bila tendencija čuvanja građevne supstancije spomenika, no neke su intervencije i dalje nosile obilježja stilskog restauriranja, jer prijašnji projekti nisu bili dovršeni ili su se osobe koje su vodile radove zalagale za načela stilskog restauriranja. U Austrijskom primorju se primjerice pokrajinski konzervator Anton Gnirs sustavno brinuo za radove u Eufrazijani, dok se u Dalmaciji Ćiril Metod Iveković brinuo o zadarskoj katedrali.⁴⁸

Zalaganjem Maxa Dvořáka i Franje Ferdinanda uspješno je otklonjena gradnja hotela u Rabu na hrptu poluotoka koji je trebao parirati zvoncima, a po načelima zaštite zavičaja trogirski zgrada monopola duhana prilagođena je lokalnim tradicionalnim građevinskim materijalima te je preoblikovana zgrada tvrtke *Società Magazini Commerciali* u Zadru, dok gradnja zgrade Hrvatske vjersijske banke na splitskoj rivi nije otklonjena.⁴⁹

U posljednjoj fazi razvoja službe zaštite postojao je formirani model suvremenog ustrojstva takvih službi u državnoj upravi koji je utjecao na formiranje sličnih ustroja u državama sljednicama Austro-Ugarske Monarhije.

Zaključak

Razdoblje od šezdeset i osam godina djelovanja Središnjeg povjerenstva, preteče austrijskog *Bundesdenkmalamt*a, bilo je razdoblje brzih promjena ukusa i stajališta u i o umjetnosti kao i doktrina i metoda zaštite kulturne baštine. Uz to se događao i proces raslojavanja povijesnih disciplina i stvaranja njihovih metoda. Ovaj članak doprinosi postavljanju vremenskih granica mijena doktrina o zaštiti kulturne baštine

te nudi nove interpretativne mogućnosti definiranjem arheološkog i estetskog pristupa unutar stilske restauriranja.

Povjerenstvo je imalo sustavan razvojni put: od odjela pod Ministarstvom trgovine, preko samostalnog tijela s tročlanom podjelom u Ministarstvu bogoštovlja i nastave do komplicirane organizacije s tri entiteta (Državna služba, Institut za povijest umjetnosti, Spomeničko vijeće). Postiglo je umrežavanje konzervatora i dopisnika te povezivanje intelektualaca istraživača prošlosti s bečkom kulturnom, znanstvenom i političkom elitom. Povjerenstvo je dalo poticaj privatnom istraživanju i bilo podrška postojećim povijesnim društvima te potaknulo osnivanje novih. Jedino je Kukuljevićevo *Društvo* postojalo prije osnivanja Povjerenstva, ostala tri društva osnovali su konzervatori ili dopisnici Povjerenstva (A. Amoroso, L. Marun i F. Bulić).

Austrijska Carevina je zbog specifičnosti Metternichova režima u europskom kontekstu relativno kasno osnovala instituciju za zaštitu kulturne baštine, ali je vrlo brzo nakon toga postala jednim od najvažnijih europskih središta istraživanja umjetnosti, historicizma i stilske restauriranja, o čemu svjedoče i spomenici i u hrvatskim krajevima kojima su se između ostalog bavili Rudolf Eitelberger, Friedrich von Schmidt i Alois Hauser. Jednako tako je Rieglovim definiranjem starosne vrijednosti austrijski sustav zaštite spomenika značajno doprinio Ruskinom inspiriranoj konzervatorskoj teoriji u njemačkom govornom području početkom 20. stoljeća. A. Riegl i M. Dvořák, dva važna protagonista bečke škole povijesti umjetnosti, ujedno su bili i glavni konzervatori Središnjeg povjerenstva koji su se bavili i hrvatskim spomenicima, poglavito povijesnom jezgrom Splita, te inaugurirali shvaćanje da je slojevitost njezina temeljna vrijednost. Zalaganje za čuvanje ambijenata, vizura gradova i krajolika svjedoče o utjecaju manifestacije *Tage der Denkmalpflege*.

Razlikovanje arheološkog i estetskog pristupa moglo bi se primijeniti i na ranija i kasnija razdoblja. To će pogotovo biti moguće ako ih labavije shvatimo, kao dvije različite tendencije. Jedna želi objektivno spoznati prošlost objekta ili predmeta, a druga stremljenosti cjelovitosti i skladu. Sagledavanjem njihovih međudnosa dolazi se do zaključka da su one u ranijim razdobljima (klasicizmu i romantizmu) u pravilu bile objedinjene. Specifičnost tzv. moderne zaštite spomenika (*moderne Denkmalpflege*) su odvajanje arheološkog od estetskog pristupa i intervencijska skrupuloznost. Prilikom intervencije na Buvininim vratnicama odluke su donosili povjesničar umjetnosti i tehničar, dok se svjesno iz procesa isključilo umjetnike. U kreativnom konzerviranju koje će uslijediti, a koje je inaugurirao Paul Clemen zagovorom velike i prave moderne umjetnosti u crkvama na *Tag der Denkmalpflege* u Bambergu 1905. godine, poštivalo se sve prijašnje slojeve, ali unosilo i estetiku moderne umjetnosti.⁵⁰ Došlo je do ponovnog objedinjavanja odnosno novog odnosa između arheološkog i estetskog pristupa.

Na pojedinačnim se kulturnim dobrima mogu pratiti mijene konzervatorskih doktrina i intervencijskih metodologija Središnjeg povjerenstva. Imajući u vidu opsege intervencija u pojedine objekte, više u njima ne možemo sagledavati samo objekt iz određenog razdoblja ili amalgam povijesnih slojeva, nego i imati u vidu spoznaju da su neki od spomenika koje poznajemo zapravo plod rada generacija arheologa, povjesničara, povjesničara umjetnosti i konzervatora te doprinosa ranijih generacija poznavanju toga spomenika. Zaključiti je da su neki naši spomenici vrlo rano bili uklopljeni u europski kult spomenika.

BILJEŠKE

1 O Povjerenstvu su pisali: ANĐELA HORVAT, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Izdanje Hrvatskog državnog konzervatorskog zavoda, Zagreb, br. 1, 1944., 24–28, 31; TOMISLAV MARASOVIĆ, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, Split, 1983., 60–63, 70–71; IVO MAROEVIĆ, *Gradogradnja i zaštita spomenika u 19. stoljeću na hrvatskoj strani Jadrana*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 24 (2000.), 79–84; STANKO PIPLOVIĆ, *Središnje povjerenstvo za spomenike u Beču i graditeljsko nasljeđe Dalmacije*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 28 (2004.), 7–34; FRANKO ĆORIĆ, *Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i očuvanje starinskih građevina u hrvatskim zemljama. Ustroj, zakonodavstvo i djelovanje 1850.–1918.*, doktorska disertacija, Zagreb, 2010., 1–525.

2 Usp. N. N., *Bericht über die Wirksamkeit der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (dalje: BCC) *in der Periode vom 1. October 1859 bis Ende September 1860*, Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale (dalje: JCC), Wien, V (1861.), IX; Arheološki muzej u Splitu (dalje: AMST), knjižnica, XXVII d 49, Statut (1873.), 1–5; N. N., *Zentralkommission für Denkmalpflege*, Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege (dalje: MZK ili MCC), Wien, X (1911.), 323–328.

3 Ibid.; prijevod termina *Baudenkmale* u Kukuljevićevo *Arhivu* bio je *starinskih građevinah*, dok je novokovanica *Denkmalpflege* aludirala na neinvazivnu, skrbničku njegu starih građevina i svjesno je trebala značiti razliku od starijega, restauratorsko-intervencionističkog pristupa.

4 N. N., *Bericht über die Wirksamkeit der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale in den Jahren 1853, 1854 und 1855*, JCC, I (1856.), 54.

5 N. N., *Personalstand*, MZK, Wien–Leipzig, III (1904.), IV.

6 N. N., *Wirkungskreis der Conservatoren für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, vom 24. Juni 1853*, Z. 1256-HM, JCC, I (1856.), 19, prgf. 6.

7 WALTER FRODL, *Idee und Verwirklichung, Das Werden der staatlichen Denkmalpflege in Österreich*, Böhlau Verlag, Wien–Köln–Graz, 1988., 152–161; N. N., *BCC über ihre Thätigkeit im Jahre 1892*, Kubasta und Voigt, Wien, 1893., 6.

8 ALOIS RIEGL, *Entwurf einer gesetzlichen Organisation der Denkmalpflege in Österreich*, K. k. Zentral-Kommission, Wien, 1903., 1–132.

9 AMST, knjižnica, XXVII d 49, An die Conservatoren, 6–20; MAX DVOŘÁK, *Denkmalpflege in Österreich*, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 28 (1974.), 131–137; pretpisak govora s konzervatorske konferencije u Salzburgu 1911. godine.

10 WALTER FRODL (bilj. 7), 90–91.

11 TOMISLAV MARASOVIĆ (bilj. 1), 59.

12 FRANKO ĆORIĆ (bilj. 1), 85.

13 N. N., *Entwurf eines Formulars zur Aufnahme einer Statistik der Denkmale bildender Kunst in Österreich*, MCC, Wien, 1857., 314–315.

- 14 GUSTAV HEIDER, RUDOLF EITELBERGER, JOSEPH HIESER, *Mittelalterliche Kunstdenkmale des österreichischen Kaiserstaates*, Stuttgart, 1858., 95–113.
- 15 IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Bericht über einige Baudenkmale Croatiens*, MCC, I (1956.), 232–237; IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Über den Zustand der Alterthümer in Siscia*, MCC, II (1957.), 81–82; IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Über einige Baudenkmale in Ober-Croatien und Dalmatien*, MCC, III (1958.), 323–327.
- 16 KARL WEISS, *Der Dom zu Agram*, MCC, IV (1859.), 229–238, 260–266.
- 17 IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Prvostolna crkva zagrebačka, opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah*, Narodna tiskarna Dr. Ljudevita Gaja, Zagreb, 1856., 1–74.
- 18 RUDOLF EITELBERGER, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in in Arbe, Zara, Traù, Spalato und Ragusa*, JCC, V (1861.), 129–312, table I–XX.
- 19 N. N. (bilj. 4), 60; DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Historicističke obnove crkve Svete Ane u Donjoj Vrijeski*, *Scrinia slavonica*, 9 (2009.), 138–139.; N. N., *Correspondenz*, Wien, MCC, VIII (1863.), 83–85; DUŠKO KEČKEMET, *Vicko Amrić, arhitekt i konzervator 1793–1866*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture; Književni krug, Split, 1993., 121–122.
- 20 DRAGINJA JURMAN-KARAMAN, *Ivan Kukuljević-Sakcinski prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju: prilog historiji konzervatorstva u NR Hrvatskoj*, Zbornik zaštite spomenika kulture, IV–V (1953.–1954.), 151, 154, 158; N. N. (bilj. 19), 1863., 85; WALTER FRODL (bilj. 7), 156.
- 21 Hrvatski državni arhiv Zagreb (dalje: HR-HDA), f958, Savezni ured za zaštitu spomenika (dalje: f958), Kt. 17, Sebenico I (Sibenik), Dom Rest.-117/1854, izvješće Sigmunda Ransberga Središnjem povjerenstvu od 5. VIII. 1854.
- 22 Usp. KARL LIND (?), *BCC über ihre Thätigkeit im Jahre 1890*, Kubasta und Voigt, Wien, 1891., 1–97.
- 23 JOSEPH ALEXANDER HELFERT, *Denkmalpflege, Öffentliche Ob-sorge für Gegenstände der Kunst und des Altertums nach dem neuesten Stande der Gesetzgebung in den verschiedenen Kulturstaaten*, Wilhelm Braumüller, Wien–Leipzig, 1897., I–XII, 1–202; AMST, knjižnica, XX-VII d 49, Gesetz-Entwurf, 1–31; F. WERNER, *Innere Organisation und praktische Tätigkeit*, u: Festschrift anlässlich des fünfzigjährigen Wirkens der k. k. Zentral-Kommission, Wien, 1903., 93–94.
- 24 N. N., 97., MCC, IV (1878.), CXXXI.
- 25 FRANKO ĆORIĆ (bilj. 1), 153–159.
- 26 N. N., *Österreichische Kunst-Topographie, I. Band: Herzogtum Kärnten*, K. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung von Kunst- und historischen Denkmale, Wien, 1889., I–VI, 1–490.
- 27 ELISABETH SPRINGER, *Geschichte und Kulturleben der Wiener Ringstraße*, Steiner, Wiesbaden, 1979., 368–317.
- 28 N. N., 27., MCC, XXII (1896.), 60–62
- 29 WALTER FRODL (bilj. 7), 140–162.
- 30 ALOIS RIEGL (bilj. 8), 1–132.
- 31 STANKO PIPLOVIĆ, *Alois Hauser u Dalmaciji*, Društvo prijatelja kulturne baštine, Split, 2002., 35–43, 87–90, 95–96.
- 32 HR-HDA, f958 Kt. 19 – Dalmatien, Spalato II (Split) – Cathedral Kirche (Dom), Allgem. Rest. – 192/1876: Heinrich Ferstel, ad 2; Österreichisches Staatsarchiv (dalje: AT-ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (dalje: AVA), Unterrichts-Denkmalamt 42 (80), Orte P – Küstenland, Parenzo, Basilica, 436/1879; N. N., *BCC über ihre Thätigkeit im Jahre 1881*, MCC, VIII (1882.), XVI; N. N., *Ref. FÖRSTER*, MZK, II (1903.), 92.
- 33 Usp. FRANKO ĆORIĆ, *Restauriranje stupića na matroneju katedrale u Zadru 1885.–1901.*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 35 (2011.), 221–226.
- 34 STANKO PIPLOVIĆ (bilj. 31), 19–33; Wiener Stadt- und Landesbibliothek-Handschriftensammlung-Hauser, Alois, Künstler – inv. br. 22264, Försterovim rukopisom prepisani Hauserov dopis/telegram dvorskom savjetniku (Eitelbergeru?) iz Splita od 22. III. 1885.
- 35 N. N., *BCC über ihre Thätigkeit im Jahre 1891*, Kubasta und Voigt, Wien, 1892., 51–52; PAOLO DEPERIS, *Il duomo di Parenzo ed i suoi mosaici*, Tipografia di Gaetano Coana, Parenzo, 1894., 35.
- 36 TOMISLAV MARASOVIĆ (bilj. 1), 70; JUKKA JOKILEHTO, *A History of Architectural Conservation*, Butterworth Heinemann, Oxford, 2001., 215–218.
- 37 MAX DVOŘÁK (bilj. 9), 131–137.
- 38 FRANKO ĆORIĆ (bilj. 1), 328–333, 342–345.
- 39 AT-ÖStA, AVA, Unterrichts-Denkmalamt Kt. 11 – Dalmatien, Zara (Zadar) I, Dom (Basilica St. Anastasia), Hochaltar u. Übertragung d. S. Grisogonoaltares n. D. Kirche S. Grisogono u. Rest., 440/1904, Alois Riegl 9. IV. 1904.
- 40 HR-HDA, f958, Kt. 8 – Dalmatien, Lesina (Hvar), Loggia veneta – 13/1912, Holey 20. VIII. 1912., Deininger 22. VIII. 1912.
- 41 FRANKO ĆORIĆ, MARKO ŠPIKIĆ, *Izvješće Aloisa Riegla o Dioklecijanovoj palači iz 1903. godine*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 42 (2011.), 387–416.
- 42 MAX DVOŘÁK, *Restaurierungsfragen Spalato*, Kunstgeschichtliches Jahrbuch, Beiblatt zum Band III (1909.), 117–142.
- 43 FRANKO ĆORIĆ, ZLATKO JURIC, *Obnova Buvininih vratnica 1908. godine*, Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda, 1 (2010.), 81.
- 44 N. N., *Traù, Kastell Camerlengo*, MZK, VII (1908.), 112 i 181.
- 45 ZLATKO JURIC, FRANKO ĆORIĆ, *Kulturno promicanje Dalmacije. Prijedlozi konzervatora Maxa Dvořáka i Josepha W. Kubitscheka 1909. godine*, Prostor, 17/2(38) (2009.), 225–242.
- 46 MAX DVOŘÁK, *Erzherzog Franz Ferdinand*, MZK, XIII (1914.), 157–159.
- 47 OSWALD KUTSCHERA WOBORSKY, *Der Dom zu Traù*, doktorska disertacija, Wien, 1911.; DAGOBERT FREY, *S. Giovanni Battista in Arbe*, Jahrbuch des Kunsthistorischen Instituts der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege (dalje: JKIZK), 1911., 49–86, DAGOBERT FREY, *Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgio Orsini*, JKIZK, 1913., 1–169, DAGOBERT FREY, *Renaissance Einflüsse bei Giorgio da Sebenico*, Monatshefte für Kunstwissenschaft (dalje: MKw), 9 (1916.), (ur. G. Biermann), Leipzig, 39–45; HANS FOLNESICS, *Studien zur Entwicklungsgeschichte der Architektur und Plastik des XV. Jhs. in Dalmatien*, JKIZK, Wien, 1914., 28–196, HANS FOLNESICS, *Niccolo Fiorentino, ein unbekannter Donatello-Schüler*, MKw, 8 (1915.), 187–197, HANS FOLNESICS, *Die illuminierten Handschriften in Dalmatien*, Publikationen des k. k. Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Salzburg–Leipzig, 1917., 1–173.
- 48 FRANKO ĆORIĆ (bilj. 1), 430–440.
- 49 MAX DVOŘÁK, *Monumenta Deperdita, Der Hrvojaturn in Spalato*, JKIZK, 1911., Beiblatt 189–190; HR-HDA, f958 Kt. 23 – Traù, Tabakeinlösungsamt, Neubau, 5952/1910, protokol povjerenstva od 14. X. 1910.; AT-ÖStA, AVA, Unterrichts Denkmalamt Kt. 11 – Dalmatien, Zara II (Zadar) Stadtbilderhaltung, 2761/1913, Holey 15. VII. 1913.
- 50 JOSEF NEUWIRTH, *Bericht über die Verhandlungen des sechsten Tages für Denkmalpflege in Bamberg (21. bis 25. September)*, MZK, IV (1905.), 383–391; dobar primjer kreativnog konzerviranja kod nas jest projekt Stjepana Podhorskog za konzervatorsko-restauratorske radove na crkvi sv. Križa u Križevcima iz 1913. godine.

Summary

Franko Ćorić

Development Phases and Intervention Concepts of the Imperial and Royal Central Commission in Case-Studies from Croatian Lands

The administrative history of the Imperial and Royal Central Commission, the predecessor of the Bundesdenkmalamt active in the period in which Croatia formed a part of the Austro-Hungarian Monarchy, can be divided as follows: the first period from its foundation in 1850 until the statute of 1873; the second period from 1873 until the appointment of Alois Riegl as Commission member in 1903; the third period from 1903 until the 1911 statute; and the fourth period lasting until the dissolution of the Monarchy in 1918.

However, the periodization of the theoretical concepts and methods is somewhat different, since administrative changes came as a result of new ideas, theories and methods.

Due to inexperience and lack of funds, interventions of the first period (1853–1873) were limited to consolidation, preventive protection and conservation (Split Cathedral, 1854), and rarely included restoration (Ransberg's project for the Šibenik Cathedral, 1854). In the second period of historicist technicist artistic theory (1873–1903), the intervention-related decisions were made by artists, while interventions were marked by archaeological and aesthetic approach. An eloquent example of the collision of these two approaches is represented by two projects for the matroneum of the Zadar Cathedral. G. Smirich's project of 1886 took in consideration the in situ findings, while E. Förster's 1898 project drew on historicist abstract norm of Romanesque architecture. Interventions conducted in the course of the 1890s started to distinguish authentic sections and additions, a tendency evident in the introduction of a red dividing line between original and reconstructed parts of the mosaic in the triumphal arch of the Euphrasian Basilica (1892–1894).

The third period (1903–1911) was marked by the intensification of the conservation concept of cultural heritage protection and its eventual prevalence. Interventions conducted in the course of the 1890s started to distinguish authentic sections and additions, a tendency evident in the introduction of a red dividing line between original and reconstructed parts of the mosaic in the triumphal arch of the Euphrasian Basilica (1892–1894). The implementation of the idea of preserving age value as conceived by Alois Riegl caused disagreements with members of the Commission raised in the spirit of stylistic restoration. Two Split's monuments marked the prevalence of new concepts: the preservation of the old Episcopal Palace and the 1908 restoration of the doors of Andrija Buvina according to the guidelines of Max Dvořák.

In the fourth period (1911–1918) priority was given to coalescing the aims of cultural heritage protection and the Germanophone movement of the so-called "homeland protection" (Heimatschutz) directed at protecting the object of cultural heritage, but also its surroundings, environment and scenery. Using his crown prince authority as the protector of the Commission, Archduke Franz Ferdinand participated in the efforts of preventing the construction of a hotel in the city of Rab at the ridge of the peninsula (1911–1912); he also influenced the decision to change the construction site and redesign the tobacco monopoly building in Trogir with the idea of its adjustment to local building traditions and more harmonious blending with the existing environment (1910–1912).

Historical conservation-restoration interventions on examples of Croatian cultural heritage testify to their early inclusion in the Central European cult of monuments.

